

**OMON MUXTOR ROMANLARINING G‘ARB ADABIYOTI BADIY
MATNLARI BILAN INTERMATNLILIK ALOQALARI**

Umarova Intizor Abdumalik qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

Gmail: intizorumarova12@gmail.com

Tel: +998934248873

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 06.06.2026

Revised: 07.06.2026

Accepted: 08.06.2026

KALIT SO‘ZLAR:

*intermatnliqlik,
Omon Muxtor, G‘arb
adabiyoti, Shekspir,
Gyote, “Faust”,
“Hamlet”, “Romeo va
Julyetta”, o‘zbek
romani, allyuziya,
madaniyatlar dialogi.*

Mazkur maqolada o‘zbek yozuvchisi Omon Muxtorning “Yillar shamoli”, “Ming bir qiyofa” va “Ffu” romanlarining G‘arb adabiyoti badiiy matnlari bilan intermatnli aloqalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda M.Baxtin dialogizmi va Yu.Kristevaning intermatnliqlik nazariyasi hamda J.Jenettning transtextuallik tasnifi metodologik asos sifatida qo‘llanadi. Maqolada yozuvchi romanlarida U.Shekspir (“Hamlet”, “Romeo va Julyetta”) va I.V.Gyote (“Faust”) asarlariga bevosita va bilvosita havolalar, allyuziyalar va strukturaviy parallellar aniqlanib, ularning badiiy vazifalari ochib beriladi. Tahlil natijasida Omon Muxtor romanlaridagi intermatnli elementlar yot unsurlar emas, balki milliy hikoya tuzilmasiga singib ketgan, sharqona olam manzarasiga moslashtirilgan ijodiy talqin ekanligi ko‘rsatiladi. G‘arb adabiyoti bilan intermatnli muloqot yozuvchi nasriga falsafiy teranlik, universallik baxsh etib, personajlar ruhiyatini ochish, ekzistensial muammolarni qo‘yish va mahalliy voqealarni jahon adabiyoti kontekstiga olib chiqish vazifalarini bajaradi.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda intermatnliqlik tushunchasi matnni yopiq struktura emas, o‘zidan oldingi va o‘ziga zamondosh adabiy an‘analar bilan dialogga kirishuvchi ochiq tizim sifatida olib qarash imkonini beradigan badiiy asar tahlilining muhim vositalaridan biri bo‘ldi. M.Baxtinning “dialogizm” konsepsiyasi asosida Yu.Kristeva tomonidan kiritilgan istiloh bir chiziqli ta’sirlar va o‘zlashtirmalarni o‘rganishdan matnni har bir element o‘zida o‘zga

madaniy kodlar nishonalarini tashuvchi “iqtiboslar mozaikasi” sifatida idrok etishga o‘tishni belgilab berdi.

XX-XXI asrlar chegaralarida yaratilgan o‘zbek nasrini o‘rganishga intermatnlilik nazariyasini va J.Jenett transtextuallik uslubini qo‘llash madaniy sintez jarayonlarini anglashda yangi istiqbollarni ochadi. Tanqidchilarning fikriga ko‘ra, romanlari milliy royiqlik an‘analarining g‘arbona adabiyotning falsafiy va estetik izlanishlari bilan uyg‘un qo‘shilishni namoyish etadigan Omon Muxtor ijodi shunday dialogga yorqin misol bo‘la oladi. Adibning asarlarida – dastlabki romani “Yillar shamoli”dan tortib, postmodernistik “Ffu”gacha – intermatnli aloqalarning har xil ko‘rinishlarini o‘zida mujassam etadi: bevosita allyuziyalardan chuqur sujetli parallellargacha. Mazkur maqolada amalga oshiriladigan tadqiqotning maqsadi Omon Muxtor romanlarining G‘arb adabiyoti matnlari bilan intermatnlilik o‘zaro ta’sirini aniqlash, ushbu aloqalarning badiiy vazifalarini tavsiflashdan iborat.

Omon Muxtor o‘zining “Yillar shamoli”, “Ming bir qiyofa”, “Ffu”, kabi romanlarida milliy tarix va an‘anaviy sharqona badiiyat kunbotar mamlakatlari adabiyotining falsafasi va estetik kashfiyotlari bilan uyg‘unlashadigan o‘ziga xos badiiy olam yarata olgan. Muallif nasrida intermatnlilik tashqi bezak yoki yangi an‘analarga ergashish emas, balki jahon madaniy merosi bilan dialogga kirishish usuli va ma’no yaratishning muhim vositasidir. O‘zbek adabiyotshunosligi uchun G‘arb adabiyoti bilan intermatnli aloqalar muammosi alohida ahamiyatga ega. Sho‘ro davrida G‘arb klassik adabiyoti rus tilidan qilingan tarjimalar va rus adabiyoti vositachiligida kirib kelgandi. O‘z navbatida bu murakkab madaniy o‘zlashmalar tizimini vujudga keltirdiki, bunda bevosita ta’sir bilvosita bilan, yorqin o‘zlashtirmalar tub tipologik o‘xshashliklar bilan birlashadi. Omon Muxtor romanlari ushbu muammoni o‘rganish uchun boy material bo‘lib xizmat qiladi, chunki ularda Shekspir, Gyote, Dostoyevskiy, Kafka, Kamyu va boshqa g‘arblik mualliflar asarlari bilan bevosita allyuziya va reminissensiyalar ham, murakkab strukturali parallellar ham ko‘zga tashlanadi.

Omon Muxtor romanlarining tadqiqi hozirgi adabiyotshunosligimiz va adabiy tanqidimiz yechimini izlayotgan ko‘plab chigal muammolarni oydinlashtirishi mumkinligi fikrini aytgan tanqidchi U.Normatov yozuvchining nasriga shunday tavsif beradi: “O‘zbek romani 90-yillargacha asosan an‘anaviy realizm yo‘lidan bordi. Jumladan, Omon Muxtorning 70-80-yillari yaratgan “Yillar shamoli”, “Egilgan bosh” romanlari shu yo‘nalishga mansub edi. Ma’lumki, jahon adabiyoti, jumladan romanchiligi asr boshidayoq an‘anaviy realizm bilan barobar modernizm, postmodernizm yo‘liga o‘tib janrning ifoda doirasini benihoya kengaytirgan, xilma-xil falsafiy-estetik oqimlarga tayanuvchi romanchilik maktablari shakllana boshlagan edi. Ayniqsa, absurd, ekzistensializm, mifologik va diniy tafakkur asosida hayotni, shaxsni badiiy tadqiq etish, ong oqimini kuzatish, ifodalash bobida katta tajribalar to‘plandi. Bizda ham ayrim adiblarimiz o‘sha jarayonlarga ohangdosh izlanishlar qilishga urinsa-da, istibdod yillaridagi adabiy siyosat, muhit bu xil urinishlarning to‘laroq

ro'yobga chiqishiga imkon bermadi. Nihoyat, 90-yillarga kelib buning uchun yo'l ochildi"¹⁶. Adabiyotshunos olim, professor Dilmurod Quronovning zamonaviy o'zbek romanlari to'g'risidagi savollariga javob berarkan, U.Normatov shu jumladan, Omon Muxtor qalamiga mansub romanlarda jahon adabiyoti tajribalariga o'xshash jihatlar kuzatilsa-da, yozuvchining xorijiy roman namunalariga taqlidi deyarli yo'qligini e'tirof etadi. Muallif romanlarida sharqonalik, milliylik yorqin ekanligini, "badiiy kashfiyot desa arzigu lik ramziy, majorziy obrazlar, lavhalar ko'p"¹⁷ligini qayd etadi. Adabiy suhbat davomida ustoz tanqidchi yozuvchining modern adabiyotiga moyil izlanishlariga alohida urg'u beradi: "Avvalo, O.Muxtor ijodiy izlanishlaridagi eng maqbul jihat shuki, uning modern adabiyotiga xos usul va qarashlarni o'zlashtirishida yuksak darajadagi ijodiylik kuzatiladi. Xususan, adib milliy folklor, diniy rivoyatlar va Sharq mumtoz adabiyotiga xos norealistik usullarni asos qilib oladi-da, ularni modern usullari bilan boyitadi, natijada ular milliy adabiy zaminning o'zidan o'sib chiqqandek, sof milliy estetik hodisadek taassurot qoldiradi"¹⁸.

Omon Muxtorning dastlabki yirik nasriy asari hisoblangan "Yillar shamoli" (1976) romanida Yevropa klassik adabiyoti namunalariga to'g'ridan-to'g'ri havolalarni uchratamiz. Markaziy qahramonlardan biri Qosimning botiniy olami ochib beriladigan boblardan birida kutubxonadagi voqea hikoya qilinadi. Oliyning oldiga kelgan Qosim "Hamlet" spektaklidan olgan taassurotlari to'g'risida gapiradi: "Men bugun sen bilan bir oz yurakdan gaplashish uchun keldim. O'tgan ishga salovot. O'tgan gaplarni eslamaylik... Bilasanmi, bugun men uchun bayram. Buxoro teatri "Hamlet"ni qo'yibdi, shuni ko'rdim. Menga har qalay yoqdi. Lekin, rostini aytsam, artist bo'lganimda Hamletni o'zim o'ynardim. Axir, bu pyesani men boshdan-oyoq yod bilaman, keyin men o'zimcha Hamletni bu artistlardan ko'proq yaxshi ko'raman... Har qalay, men uni Muhammajon Rafiqovdan yomon o'ynamasdim!..."¹⁹ Uilyam Shekspir tragediyasi va bosh qahramonining bu yerda eslanishi tasodifiy detal emas – u butun umr o'zgalari niqobini kiyib yashayotgan, "o'xshamagan aktyor", orzulari amalga oshmagan shaxs – Qosimning tragikomik obrazini chuqurroq tushunishga imkon yaratadi. Bu o'rinda kontekstni ham hisobga olish muhimdir: roman yozilgan yillarda ulug' dramaturgning mazkur asari o'zbek kitobxonlari va tomoshabinlari uchun yaxshi tanish edi.

Qosim nega Hamletni atayin eslab o'tmoqda? Yuzaki qaraganda o'xshashlik kuzatiladi: ikkala personaj ham mushohadaga moyil, o'zlarini o'zgalardan alohida hisoblashadi, bu dunyoda o'z o'rnini topolmayotganlardan. Biroq roman muallifi tomonidan o'xshashlik kinoyali shakllantirilgan. Hamlet hayot va mamot, nomus va burch, mavjudlik mazmuni to'g'risida fikrlasa, Qosim muvaffaqiyatsizliklari, putur yetgan xudsevarligi, kibriy xayollarining amalga oshmaganligi haqida o'ylaydi. Hamlet dunyodagi adolatsizlikka qarshi chiqsa, Qosim o'zi istaganlariga yetisholmaganligida dunyoni ayblaydi.

¹⁶ Романнинг янги умри (профессор У.Норматов билан суҳбат)// Дилмурод Қуронов. "Адабиёт надири" ёки Чўлпоннинг мангу саволи. Т.: Зарқалам, 2006. - Б.99-126

¹⁷ O'sha joyda.

¹⁸ O'sha joyda.

¹⁹ Мухторов О. Ўйлар шамолли. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – Б.183.

Omon Muxtor “Hamlet” asari bilan o‘z matni intermatnliylik aloqalarini bir necha sathda amalga oshiradi. Birinchidan, bevosita allyuziya – qahramon va pyesa nomi eslab o‘tiladi. Ikkinchidan, strukturaviy parallel: Qosim hayotda Hamletnikiga teskari rollarni o‘ynaydi. U Klavdiy (o‘z galar baxtiga ega chiqish) va Poloniy (fitna qo‘zg‘ovchi) bo‘lishga urinadi, lekin oxirida fojiviy qahramonga bir parodiyaga aylanadi.

Teatrga xoslik romanda Qosim syujet liniyasida muntazam namoyon bo‘ladi. U mudom “o‘ynaydi”: do‘konda noyob mollarni taqsimlovchi “amaldor”, kolxoz majlisida fosh etuvchi “mutaxassis”, Oliya bilan munosabatlarda “romantik oshiq”. Hatto otasining dafn marosimida ham niqob kiyib oladi: “Qosim elat o‘rgangan rasmga amal qilib, har zamonda: “Otajonim, bizni kimga tashlab ketdingiz, otajonim”, – deya ovoz solar, bag‘illar, biroq xuddi bayramga chiqqan bayroqdor singari ko‘ksini tantanavor ko‘tarib, to‘p-to‘p qadam tashlashidan, motam tutgan odam rolini shunchaki bajarayotgan artistga o‘xshardi”²⁰. Bu parchada uning rol bajarayotgan artistligi ochiq aytib o‘tilgan. Qosimning fojiasi shundaki, u na sahnada, na hayotda haqiqiy aktyor bo‘l oldi. Omadsiz aktyor Qosim o‘z hayotini ham xuddi chetdan tomosha qilayotgan kishidek yashab o‘tadi.

Omon Muxtorning “Ming bir qiyofa” romanida Shekspirning yana bir mashhur asari – “Romeo va Julyetta”ga havolani ko‘rishimiz mumkin: “Muhabbatni aytayapman. Doim shunaqa tugagan. Layli va Majnunni esla. Tohir va Zuhra. Oshiq G‘arib va Shohsanam. Qolaversa, Romeo va Julyetta. Hammasi bir-birini yo‘qotib, o‘lib ketgan...”²¹ Romanning 24-qismida sevgilisi Gulxumorni yo‘qotib qo‘ygan Sadirjonga tasalli berish niyatida do‘sti Abdurahmon aytib o‘tgan bu gaplar, ya‘ni fojiviy yakun topgan sevgi tarixlarini sanab o‘tish juda muhimdir. Sharqona afsonalar, dostonlar bilan bir qatorda ingliz tragediyasi ham eslatib o‘tiladi. Shu bilan muallif sharqona voqealar bilan g‘aribona syujetni bir intermatnli qatorga qo‘yadi. Ushbu intermatnli qator muhabbat fojiasining universalligiga urg‘u beradi. Abdulla Hakim va Xalima, Sadirjon va Gulxumor kabi qahramonlar his-tuyg‘ularini O.Muxtor buyuk muhabbat buyuk qurbonlik va halokat bilan birga yuradigan jahon adabiyoti kontekstiga olib chiqadi. Bundan tashqari, ushbu eslatma – o‘ziga xos madaniy kod va o‘qimishli kitobxon uni ko‘rgani zahoti arxetipik vaziyatni tanib oladi: ijtimoiy to‘siqlarni yengib o‘tadigan muhabbat va oshiqqlarni ajratadigan (yoki birlashtiradigan) halokat.

“Ffu” romani matnida biz G‘arb adabiyotida talqin qilingan eng yorqin sujet bilan parallelni ko‘ramiz – doktor Faust to‘g‘risidagi o‘rta asrlardagi mashhur afsonaga borib taqaladigan va I.V.Gyotening “Faust” fojiasida tasvirlangan insonning yovuzlik kuchlari bilan kelishuvi motivi. Roman boshida Mulla Toshpo‘lat bo‘shang o‘g‘li Toshtemirni “odam” qilishdan hafsalasi pir bo‘lib, bozorda “aqlning yarmini” sotayotgan sirli shaxs Haydar Maxsumni uchratadi: “Barcha yoymachilardan chetda, qo‘qon do‘ppini boshiga qiyshiq qo‘ndirgan chuvak yuzli bir kishi eski po‘stak ustida o‘tirar; uning oldida sotadigan hech vaqo

²⁰ Ўша манба. – Б.111.

²¹ Мухтор О. Минг бир қиёфа. – Т.: “Шарқ”, 1994. – Б.79.

ko‘rinmas edi”²². Kunlar, oylar o‘tadi hamki, bu hech narsa sotmayotgan, tilanchilik ham qilmayotgan odam Mulla Toshpo‘latning xayolida bo‘ladi. Nihoyat uni uchratib, nima sotayotganini so‘raganida Haydar Maxsum “aqlimning yarmini sotayapman” deydi. Mahsulotning savdosi muallif tomonidan detallashtirib berilgan: “Men uni sizdan qanday olaman? – so‘radi Mulla Toshpo‘lat. – O‘zimga emas, o‘g‘linga kerak... Hech es kirmayapti! Soyaga o‘xshab yuribdi! Meni xonavayron qilyapti! – Olish oson! Qiblaga qarab o‘tiribman, – dedi Haydar Maxsum. – Menda shunday salohiyat bor. Qo‘limni ochib, yuzimga tortsam bas, aqlimni yarmi o‘g‘lingizga o‘tib ketadi! [...] talashib-tortishib, axiyri, Mulla Toshpo‘lat – Haydar Maxsumni bir yarim mingga ko‘ndirdi. Haydar Maxsum bor baraka, deb qo‘lini ochdi. Allanimalarni pichirlab, yuziga fотиha tortdi. Mulla Toshpo‘lat bir yarim ming tangani qurtdek sanab, p‘o stak ustiga tashladi”²³. Haydar Maxsum obrazini ikki talqinda olib qarash mumkin. Bir tomondan, u rivoyatlardagi so‘fiy pir qirralariga ega: bozorda o‘tiradi, lekin moddiy matoh emas, ma‘naviy mohiyat sotadi; amalini fотиha bilan bajaradi. Boshqa tomondan, uning qiyofasida g‘arb adabiyotida keng talqin qilingin demonik jihatlar ham namoyon bo‘ladi – u Toshtemirning hayotini o‘zgartirib yuborib, axloqiy tubanlikka olib boradigan “aql” sotadi. Bu bozor realiyalariga, milliy olam manzarasiga moslashtirilgan Mefistofelning sharqona ko‘rinishidir. Biroq O.Muxtorning romanidagi kelishuv Gyote talqinidan farq qiladi. Faust bilim, olam sirini bilish, tabiat ustidan hukmronlik uchun ruhini sotishga rozi bo‘ladi. Toshtemir koinot bilimini olmaydi, balki amaliy aql, tadbirkorlik qobiliyatiga ega bo‘ladi. Faustona syujetni maishiyashtirish yuz bersa-da, kelishuv mohiyati saqlanib qolgan Omon Muxtorda – qahramon insoniylikdan mahrum bo‘lish evaziga g‘ayritabiiy qudrat oladi. O.Muxtor faustona sujetning o‘ziga xos, sharqona olam manzarasiga moslashtirilgan ko‘rinishini yarata olgan. Shunday qilib, “Ffu” romani Gyotening “Faust” tragediyasi bilan turli madaniy kodlarga bog‘liq bevosita syujet parallellarini va chuqur falsafiy farqlarni o‘zida mujassam etgan intermatnli murakkab dialogi ni namoyon etadi.

Amalga oshirilgan tahlil Omon Muxtor romanlarining G‘arb adabiyoti bilan intermatnliylilik aloqalari xususida quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Ushbu aloqalar turli sathlarda voqelanadi: “Yillar shamoli” va “Ming bir qiyofa”da Shekspir kabi to‘g‘ridan to‘g‘ri aytib o‘tishlardan Gyotening “Faust”i kabi tub struktural parallellargacha. Bevosita allyuziyalar personajlarni tavsiflash (Hamletga aylana olmagan Qosim), mahalliy voqeani jahon kontekstiga qo‘shish (mumtoz syujetlar qatoridagi muhabbat tarixi) uchun xizmat qiladi. Tub struktural parallellar hokimiyat, tavba va tazarru singari ekzistensial muammolarni namoyon etib, falsafiy vazifa bajaradi.

Omon Muxtor romanlari matnida g‘arbonsa intermatnlar yot unsur bo‘lib ko‘rinmaydi, ular milliy hikoya to‘qimasiga uyg‘un singdirilib, olamning sharqona manzarasiga moslashib ketadi. Mefistofel bozorda o‘tirgan Haydar Maxsumga, Faust Toshtemirga, Yozef K. Abdulla

²² Мухтор О. Аёллар мамлакати ва салтанати. – Т.: “Шарк”, 1997. – Б.7.

²³ Ўша манба. – Б.13-15.

Hakimga aylanadi. Bu nusxa ko‘chirish emas, balki ijodiy talqin, madaniyatlar dialogidir. Shuningdek, g‘arbona intermatnlar yozuvchi romanlarida turli badiiy vazifalarni bajaradi: G‘arb adabiyoti qahramonlariga havola orqali personajlar botiniy olami ochib beriladi; g‘arbona syujetlar hayot mazmuni, hokimiyat tabiati, tazarru imkoniyatlari haqidagi abadiy savollarni qo‘yishga imkon beradi; mahalliy voqealarni jahon madaniyati kontekstiga kiritib, umumbashariylik darajasiga ko‘tarib, universallashtiruvchi vazifa ham bajaradi. Yozuvchi G‘arb adabiyoti namoyandalari bilan ijodiy dialogga kirishadi hamda sharqona va g‘arbona ibtido lar yangi sifat kasb etib, sintezlashadi. Shunday qilib, G‘arb adabiyoti bilan intermatnliqlik aloqalari Omon Muxtor badiiyatining uzviy qismi hisoblanadi va adib nasrini boyitadi hamda falsafiy teranlik, universal ovoz kasb etishiga ko‘maklashadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Дониярова Ш. Омон Мухтор ижодида янги талқинлар. – Т.: "Turon zamin ziyo", 2017. – 112 б.
2. Мухтор О. Минг бир қиёфа. – Т.: “Шарқ”, 1994. – 158 б.
3. Мухтор О. Аёллар мамлакати ва салтанати. – Т.: “Шарқ”, 1997. – 238 б.
4. Мухторов О. Йиллар шамоли. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – 200 б.
5. Nazarov O‘. Romanda badiiy xronotopning o‘ziga xosligi. – Т.: "Turon zamin ziyo", 2014. – 140 б.
6. Normatov U. Ijod ahli. – Toshkent: Sharq, 2007. – 352 б.
7. Pirnazarova M. Hozirgi ozbek romanlarida uslubiy izlanishlar. Fil.f.d. diss.avtoreferati. – Toshkent: 1994, – 52 б.
8. Романнинг янги умри (профессор У.Норматов билан суҳбат) // Дилмурод Қуроноф. “Адабиёт надир” ёки Чўлпоннинг мангу саволи. – Т.: Зарқалам, 2006. – Б. 99–126